

Feltett célunk, hogy a városvezetéssel, az építésügyi hatósággal, az egyetemmel, a civil szervezetekkel és minden együttműködni akaró soproni polgárral együtt tovább dolgozzunk közös értékeink megőrzésén és megvédésén, segítsük a történeti belváros rehabilitációjának megvalósulását, komoly részt vállaljunk a várost érintő építészeti, városfejlesztési problémák leküzdésében, közösségi programok, tájékoztatók szervezésében, a kulturális örökségünkkel kapcsolatos ismeretek terjesztésében. Továbbra is élni szeretnénk a civil szervezetekkel, egyesületekkel és a soproni építészekkel való együttgondolkodás lehetőségével. Szeretnénk mindenki számára világossá tenni Széchenyi István igazságát, miszerint „Csak a múlt megbecsülésén épülhet fel a jelen”.

SZALAI EMŐKE-MÁRIA | Salzman Károly életműve

Salzman Károly (Karl Salzman) bécsi származású soproni építész életművét máig nem dolgozták fel kellő részletességgel. A róla fennmaradt szép számú információ mégis lehetővé, hogy életművét, ezen belül a „Szélmalom-kaszárnya” építéstörténetét részletesen bemutassuk, keletkezésének körülményeit megértsük és jelentőségét értékeljük. A malom Sopron 19. századi építészetének egyik legkülönösebb alkotása. A hatalmas épületegyüttes a soproni Kurucdomb legmagasabb pontján trónol.¹ Salzman Károly szélmalmának látványa a városkép fontos eleme, építéstörténete Sopron helytörténetének szerves részét képezi.

Salzman Károly 1810-ben, Bécsben született. Mérnök családból származott: édesapja építész volt és hazájában jobbára selyemfonó üzemeket tervezett. Élete után kutatva a Bécsi Műszaki Egyetem Levéltárában² fontos adatok sorára bukkantunk. Egyik legmegbízhatóbb forrásunk a bécsi műegyetem műszaki

¹ A Rozália út 2. sz. Szélmalom helyrajzi száma: 2457/5,6,7. A becses épületegyüttes első részletes leírása: Csatai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1953, 336–337. További ismertetése: Winkler Gábor: Soproni műemlékek építésére vonatkozó adatok. SSz. 26 (1972), 357–358.; Uő: Új gondolatok Sopron építészetében a 19. század derekán. Műemlékvédelem 17 (1973), 3. sz. 164–170.; Uő: Sopron építésze a 19. században. Budapest, 1988. 66–69.; Uő: A „Forradalmi építészet” képviselői az Esterházy család szolgálatában. In: Tanulmányok Csatai Endre emlékére. Szerk. Környei Attila, Szende Katalin. Sopron, 1996, 241.

² Archiv der Technischen Universität Wien. Karlsplatz 13.

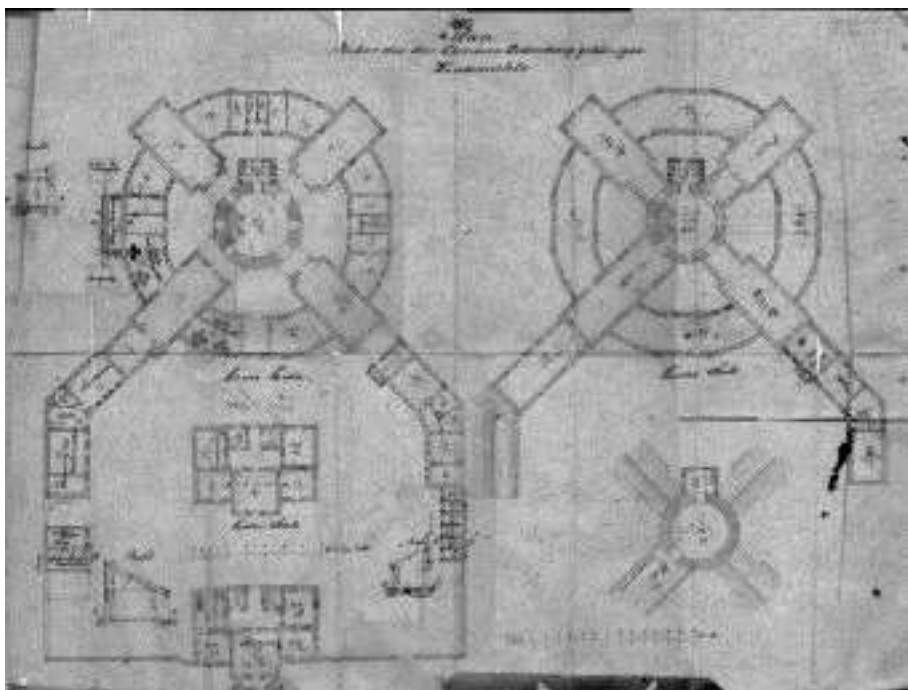
részlegének 1828-tól 1833-ig terjedő tanévenkénti katalógusa,³ amelynek tanúsága szerint Salzman Károly minden kétséget kizáróan Bécsben tanult. Meglepően fiatalon, 17 éves korában kezdte el felsőfokú tanulmányait. Elsőként a *Technologie: Elemente der Mathematik* (Technológia: a matematika műszaki elemei) című tárgyat hallgatta, majd 1830-ban további tantárgyakat vett fel: *Planimetrie, Landesvermessung, Zeichnen von Plänen, Ma-schinenbau* (síkmértan, földmérés, építészeti rajz és géptan). A kémiai ismeretek elsajátítását 1831-ben egy időre megszakította és az elkövetkező évet kizárólag az építőművészet tanulmányozására fordította. Később az *Amtsmanipulation* (hivatali ügykezelés) tantárgyat is felvette. Utolsó tanévében figyelmét ismét a kémia tudományágaira, így az általános, műszaki és alkalmazott kémia tantárgyakra összpontosította. Salzman Károly jó és szorgalmas tanuló volt: csupán egyetlen tantárgyat kellett az utolsó tanévben megismételnie. Tanulmányai idején még nem írtak elő kötött tanmenetet. Minden hallgató olyan tantárgyakat vett fel, melyeket fontosnak és érdekesnek talált. Tárgyai a mérnöki tudományok iránti vonzódásáról tanúskodnak.

A Bécsi Műszaki Egyetem Levéltárában őrzött aktákból az is kiderül, hogy Salzman Károly nem kapott ösztöndíjat. A tény, hogy ennek ellenére tanulhatott, azt bizonyítja, hogy már egyetemi éveiben sem lehetett vagyontalan. Az intézet katalógusában neve után mindenhol ott áll a *Privatisiert* (magántanuló) bejegyzés. Így joggal feltételezzük, hogy tanulmányait családja pénzügyileg is támogatta.

Később, amikor Salzman Károly már a soproni szélmalom üzemeltetője volt, a hivatalos dokumentumokon neve mellett az *Unternehmer der Windmühlen-Anlage zu Ödenburg* (a soproni szélmalom-együttes vállalkozója) megjelölés szerepelt. A korábbi években a bécsi műegyetem tanársegédjeként (*gew. Assistent der k. k. polytechnischen Institutes zu Wien*) nevezte meg magát. Azt azonban, hogy valóban a bécsi egyetem tanársegédje lett volna, mindeddig nem sikerült bizonyítani. Kutatásaink során a hivatalos iratok között Salzman János nevére bukkantunk, aki 1807. április 6-án Bécsben született és ugyanitt hunyt el 1869. december 12-én. Ő is építészetet és műszaki tudományokat tanult, de a Bécsi Képzőművészeti Akadémia (*Akademie der Bildenden Künste Wien*) hallgatója volt. 1840 és 1844 között a ljubljanai egyetemen tanított, majd Bécsbe helyezte át tevékenységét.⁴ Feltételezhető, hogy János és Károly testvérek voltak.

³ Katalog für die technische Abteilung der k. und k. polytechnischen Institutes im Studienjahr 1828 bis 1833.

⁴ Österreichisches biographisches Lexikon (ÖBL) Band 9. Wien, 1988.

1. kép. Sopron Salzman Károly szélmalom terve, 1845

Salzman Károly egy magyar leányt, Volz Katalint vett el feleségül és Sopronban telepedett le. Házasságukból egy lány született, Salzman Emilia (férjezett Zepkó Ferencné). Választott városához haláláig hű maradt. Hogy megélhetését új lakóhelyén biztosítsa, édesapja hagyatékát szélmalom építésébe fektette. A létesítendő szélmalom-együttes helyszínét különös gondossággal kereste meg. Választása a Kurucdombra esett. A felépült szélmalom a város számtalan pontjáról látható: a felületes szemlélőnek úgy tűnik, mintha vár vagy erődítmény lenne. Ahhoz, hogy Salzman elképzelését valóra válthassa, a szélmalom megépítéséhez építési engedélyt kellett szereznie, ehhez pedig Sopron város polgárává kellett válnia. Az építész a polgárjogot 1845-ben kapta meg.⁵ A szélmalomtorony, a melléképületek és a lakóház létesítését 1841-ben kezdte meg és 1845-re be is fejeződtek az építési munkák.⁶

Ritkán találkozunk olyan mozgalmas építéstörténettel, mint amilyen az első soproni szélmalom – Salzman főművének – megvalósítása volt. Az építés hatalmas pénzüsségeket emésztett fel. Salzman a kor leghaladóbb gépészeti

⁵ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1–2. kötet. Budapest, 1982, 9211. sz.

⁶ Lakóház és szélmalom tervdokumentációja. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, BC 1846: 24 és 33.

vívmányait használta fel, ezért a malom üzembe helyezése is szokatlanul nehéz körülmények között történhetett meg. Salzman a négy év alatt saját használatára lakóházat is épített. Mindez alaposan meghaladta pénzügyi lehetőségeit. Növelte anyagi terheit, hogy maga a toronyépület megvalósítása is igen költséges volt. A drága kivitel egyik oka minden bizonnyal az igényes anyagválasztás volt. A téglakortájt a legdrágább építőanyagok közé tartozott, az építész mégis úgy döntött, hogy a teljes tornyot ebből építi meg.⁷ Levéltári adatok bizonyítják, hogy az 1845-ös és azt követő években, tehát éppen a torony építése idején, Sopronban nagy hiány volt téglából. Bizonyára ez magyarázza, hogy az építész végül a falazat anyagának részbeni megváltoztatása és ún. „tégla-mészke vegyes falazat” alkalmazására mellett döntött. A kétféle építőanyag rétegenként váltotta egymást. A torony vegyes falazatát az építész kívülről nyersen hagyta. A felhasznált építőanyagok őszinte bemutatása, a vörös téglák és fehér mészke váltakozó alkalmazása sajátos felületi- és színhatást eredményezett.

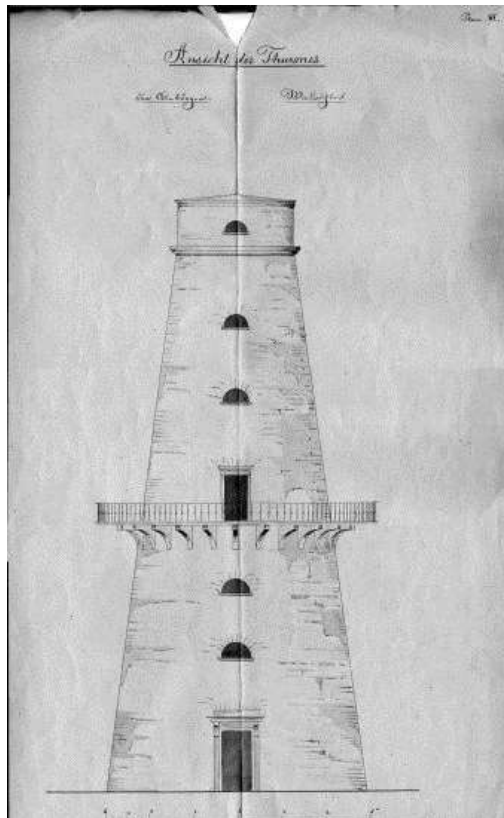
1860-ban arról tudósítottak a helyi újságok, hogy Salzman szélmalma miatt adósságba keveredett. Ez ideig – a kamatokat is figyelembe véve – 50.348 forintos adóssághegyet halmozott fel. Tartozásai voltak a bankoknál, de családjának tagjai és barátai is jelentős összegeket kölcsönöztek neki. Adósságaitól 1861-ben a szélmalom együttesének eladása árán tudott megszabadulni. Mindennek ellenére bátor vállalkozása a város lakói számára példaértékű volt. Bizonyítja ezt, hogy a Kurucdombon a rákövetkező években négy további szélmalom létesült. Közülük az 1867-ben tervezett építmény ma Sopron város meteorológiai állomása. Májig fennmaradt a Lenck család által 1872-ben épített szélmalom is, ami napjainkban mint Szélmalom Étterem működik (Fraknói u. 2.). A később emelt építmények anyagukban, formájukban és a szélmalom típusában erősen emlékeztetnek Salzman szélmalma. A negyedik kurucdombi malomból mára sajnos semmi sem maradt. Kropf Mihály „bakos” vagy „német” szélmalma története ugyancsak ismert, nagyjából a helyét is tudjuk.⁸

Ahhoz, hogy Salzman Károly életét jobban megértsük, alaposabban meg kell ismerkednünk fő művével, melyben merészen kiállt az újítás, a mérnöki innováció, az új technológiák alkalmazása mellett. Az építész bátor volt és talán nagyzási hóbortban is szenvedett. A Kurucdombon álló öt szélmalom közül az elsőt ő építette, ami – különösen soproni viszonylatban – rendkívüli tettnek számított. Salzman elképzeléseit korának bécsi építészeti irányzatai jelentősen befolyásolták, de nem elhanyagolhatók alkotásának egyéni vonásai sem. A tervek készítésénél a rendeltetést helyezte az előtérbe. Az épületek funkciója az együttes összképből is leolvasható. Az alaprajzi elrendezés és maga az együttes képe is –

⁷ A téglák soproni alkalmazásáról és az anyagszerű építészet – Materialbau – korabeli szorgalmazásáról ld. Winkler Gábor: Handler Nándor soproni tégláépületei. Magyar Építőművészet 1985. 1. sz. 14–16.

⁸ Horváth Zoltán: A soproni és a sopronbánfalvi molnárcsaládok és malmaik története (1767–1950) Sopron, 1993, 284.

különösen felülnézetben – szélmalom látványát mintázza. Az együttes kompozíciójára a már említett szimmetria, az épületek elrendezésének szigorú tengelyessége jellemző (1. kép).

2. kép. A szélmalom tornyának homlokzata

Az épületkomplexumnak azonban nem csak az alaprajzi formája különleges, fel kell figyelni az alkalmazott műszaki újításokra is. A szélmalmot alkotója holland minták alapján tervezte meg. A forgó hengerpalást malom céljára való alkalmazásának ötlete még a 16. századból, Leonardo da Vincitől származik. Az ilyen típusú szélmalomoknál a szélkerekeket megfelelően megkonstruált forgatószerkezet segítségével mindig a szél irányába tudták fordítani, ez növelte a szélmalom termelékenységét.⁹ Az ilyen felépítésű szélmalomok alkalmazása

⁹ Steinacker Károly: A kurucdombi szélmalom, 1857. (Soproni Múzeum). A képen a szélmalomkerekeket forgató faszervezet is látszik. Reprodukcióját közli: Askercz Éva: Sopron anno. Sopron, 1995, 49.

később egész Európában elterjedt és kiszorította az addig használt „bakos” vagy „német” szélmalomokat. Salzman megoldása, a felfelé kúposan keskenyedő szélmalomtest a holland, ún. erkélyes (galériás) szélmalomok körébe sorolható.¹⁰ Utóbbi a holland típusú malmok egyik alcsoportját alkotja. A többszöri átépítés következtében, az erkély lebontásával a holland típusú létesítmény „holland tornyos” (*Türmholländer*) megoldássá vált (2., 3. kép). A tornyos és erkélyes holland malmok általában három emelet magasak voltak és többnyire két vagy három örlőjarral rendelkeztek. Figyelemre méltó, hogy Salzman tornyának tíz rakodósíntje volt, és ezáltal minden bizonnyal a legnagyobb, még megmaradt szélmalomtornyok egyike Európában.¹¹

3. kép. Ifj. Storno Ferenc akvarellje a Kurucdombi szélmalomról, 1869

Salzman Károly 54 éves korát élte meg és nem messze a soproni belvárostól, az általa épített Újteleki utca 23. alatti lakóházában hunyt el. Az épületegyüttes építetője halála után gyakran váltott gazdát. A Salzmannt követő tulajdonosok különböző teljesítményű gőzgépek beépítésével a tisztán szélenergiával működő

¹⁰ „Galerieholländer”. A torony egykori képe ifj. Storno Ferenc: Szélmalom a kurucdombon című, 1869-ban készült vízfestményén látható (Soproni Múzeum). Reprodukcióját közli: Askercz Éva: Sopron anno. Sopron, 1995, 60.

¹¹ Nem világos azonban, hogy hány örlőjárata volt a malomnak. Feltételezhető, hogy négy vagy öt.

malomból szél- és gőzmalmot fejlesztettek ki. Az őrlési menet felét így később már az új gőzgépekkel bonyolították le, az őrlés másik részéhez azonban továbbra is szélenergiát használtak. Ezáltal a liszt előállítása nem kizárólag a széltől függött.

1868-tól a malom tulajdonosa Sopron városa lett¹² és az épületegyüttes máig a város birtokában maradt. A kis termelékenységű, ráfizetéses szélmalomból előbb laktanyát alakítottak ki, majd a két világháború között a háború hajléktalanjainak menedéke lett. Később szegény lakosok, prostituáltak, alkoholisták és munkanélküliek vették birtokukba és ezzel évtizedekre a város szegényfoltjává vált. A többszörösen átépített együttesben ma 48 lakás, óvoda és könyvtár kapott helyet (4. kép).

4. kép. A szélmalom nyugati látványa

A mérnöképítészetre figyelemre méltó, fontos alkotása ma joggal élvez műemléki védeltséget.¹³ Sajnos a várospolitikusok többsége máig nem ismerte fel kiemelkedő szakmai, építészeti és helytörténeti jelentőségét. A malomegyüttes elhanyagolt állapotban van, helyreállítása jelentős összeget igényelne. Ezt a város egyelőre nem tudja előteremteni. Pedig fontos lenne a magyar mérnöképítészetre eme kiemelkedő jelentőségű alkotásának hasznosítása¹⁴ és a jövő számára való megőrzése.

¹² Sopron a tulajdonában lévő épületeket 1920 táján felmérte, így a szélmalom akkori állapotáról a Soproni Levéltár ún. „Különcsomagjában” értékes tervrajzokat találhatunk.

¹³ A műemlékké nyilvánítás határozatának száma 50042/1958, a műemlék sorszáma: 3308. Győr-Sopron Megye Műemlékjegyzéke. Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest, 1990. oldalszám nélkül. A műemlékjegyzékben a „klasszicista” stílusú épületek közé sorolták a létesítményt.

¹⁴ Diplomatervemben igényes szállodát alakítottam ki a becses építészeti emlékekben. Monumentális, súlyos tömegeit áttetsző – transzparens – üvegszerkezetekkel egészítettem ki. Az épületben éttermet, bárt,